

مصادر فقه
(عقل و عرف)

ابن القاسم علی دوست

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

- سرشناسه: علی دوست، ابوالقاسم، ۱۳۴۱ -
- عنوان و نام پدیدآور: مصادر فقه (عقل و عرف) / ابوالقاسم علی دوست.
- مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۴.
- شخصه ناشر: ۲۳۹ ص.: مصور، نمودار.
- شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۹۴۳-۲
- وسعت و گستردگی: فیا
- یادداشت: کتابنامه.
- موضوع: عه
- موضوع: عره (فقه)
- موضوع: ن و ا ن (اول فقه)
- شناسه افزوده: هیئت العالمیه.
- مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
- رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ م ۶۹/۹/ Bf
- رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۲۴
- شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۴۱۵۱۳

مصادر فقه (عقل و عرف)

مؤلف: ابوالقاسم علی دوست

چاپ اول: ۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۷ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)

● چاپ: ۱۱۰۰۰۰ ریال ● قیمت: ۳۰۰ ● شمارگان:

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان امام خمینی، جنب مسجد اعظم، کوچه ۱۸، تلفکس: ۰۲۵۳۷۸۳۹۳۰۵۹
- قم، بلوار محمدامین، سه راه امام خمینی، تلفن: ۰۲۵۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵۳۲۱۳۳۱۴۶
- قم، مجتمع ناشران، طبقه سوم واحد ۳۸، تلفن: ۰۲۵۳۷۸۴۲۴۰۲

pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و تخصصیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلف‌آموزی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم را با یاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت، بازماندگان دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی اند. «جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است. «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای ابوالقاسم علی‌دوست مؤلف کتاب مصادر فقه (عقل و عرف) و تمام عزیزانی که در تربید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

﴿بِنِ وَالْحَمِّ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾

قرآن، به قلم و آنچه از آن تراوش نماید، سوگند یاد کرده و علم را به ذات خود شرافتمند و نجیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر، میدان حضور علم و عالم و معلوم خوانده است. از این رو حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌الهی، اندگرترین و برترین گرایش آدمی است. داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از تکاپوی مجاهدان و عالمانی است که در مصاف بین حق و باطل، بر بلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند.

علم برخاسته از سیرت پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار اسمانی وحی، هم کمال انسانی، عظمت روحی و تعالی معنوی به انسان بخشیده، فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و هم سعادت جامعه را تأمین کرده و سطح آن را به جامعه‌ای نمونه و پیشرو ارتقا می‌بخشد.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران اعتلای کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را فراروی بشر قرار داده و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی مادی را نوید داده است و با اندیشه فقاهتی در اداره حکومت و نظریه مرفعی «ولایت

فقیه، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را برای تمام آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان به ارمغان آورده است. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله)، بر حرکت فراگیر و بسیج همه توانمندی‌ها و اراده‌ها جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا تأکید ورزیده‌اند.

جامعه علمی عظمی علیه السلام المصطفی العالمیه، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش نهاده و در تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به تدریس و ترویج اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم السلام همت می‌گمارد.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلی الله علیه و آله نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی صلی الله علیه و آله است، بومی‌سازی و بازنویسی اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی، کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی صلی الله علیه و آله را از جمله مأموریت‌ها و رسالت‌های خود می‌داند.

اثر علمی پیش روی نیز که به همت مؤلف محترم جناب آقای ابوالقاسم علی‌دوست، برای دوره دکتری رشته اصول فقه به عنوان متن آموزشی تهیه و تدوین شده است، در چارچوب اهداف جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله، مبتنی بر نیازهای

بین‌المللی صورت پذیرفته و در اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است. در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم انتشارات المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که در تدوین و نشر آن نقش داشته‌اند، قدردانی و سپاس به عمل می‌آید.

با احترام

دفتر تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

نقش و نقش عقل در استنباط احکام شرعی (عقل و عرف)

۲۱	مقدمه
۲۵	درس اول: شریعت، فقه و اجتهاد
۲۷	شریعت
۲۷	فقه
۳۰	احکام ظاهری و احکام واقعی؛ فقه و شریعت
۳۱	اجتهاد
۳۲	منبع، سند و مبنای اجتهاد
۳۷	درس دوم: چیستی عقل
۴۰	چیستی عقل
۴۰	۱. تعریف لغوی
۴۱	۲. عقل در قرآن کریم
۴۲	۳. عقل در آئینه روایات
۴۴	۴. تعریف عقل در علوم اسلامی
۴۴	۵. عقل در دانش فقه
۴۹	درس سوم: درباره عقل
۴۹	تقسیمات عقل
۵۳	آثار عقل

۵۶	حسن و قبح افعال.....
۵۹	عقل؛ از درک کردن تا حکم کردن.....
۶۳	درس چهارم: کاربردشناسی عقل در فقه؛ کاربرد استقلالی.....
۶۶	چیستی قانون ملازمه.....
۶۷	چیستی عقل در قانون ملازمه.....
۶۹	منظور از «حکم» در قانون ملازمه.....
۷۰	۱. منظور از حکم در عقد موضوع مستقلات عقلیه.....
۷۱	۲. منظور از حکم در عقد موضوع غیرمستقلات عقلیه.....
۷۱	دلیل‌های اثبات قانون ملازمه.....
۷۲	۱. اثبات عقلی قانون ملازمه.....
۷۳	۲. اثبات نقلی قانون ملازمه.....
۷۷	درس پنجم: منکران قانون ملازمه.....
۷۷	تمسک به قرآن کریم.....
۷۹	تمسک به روایات.....
۸۰	۱. بررسی روایات کلی‌نگر.....
۸۰	الف) زمینه صدور روایات.....
۸۱	ب) تعارض با روایات ستایشگر عقل.....
۸۲	۲. بررسی روایات مصداق‌نگر.....
۸۳	الف) تخصیص حکم عقل.....
۸۳	ب) نفی ناسازگاری قانون ملازمه و روایت اَبان.....
۸۷	ج) عدم اقرار در کلمات مخالفان قانون ملازمه.....
۹۱	درس ششم: دشواری‌های قانون ملازمه.....
۹۱	دشواری کاربرد قانون ملازمه در حیطه غیرمستقلات عقلیه.....
۹۳	دشواری‌های کاربرد قانون ملازمه در حیطه مستقلات عقلیه.....
۹۳	دشواری اول: فقدان صغرا برای قانون ملازمه.....
۱۰۲	دشواری دوم: خطاخیزی در مقام تطبیق.....
۱۰۲	دشواری سوم: سودمند نبودن یافته‌های عقل با توجه به گستردگی کتاب و سنت.....

۱۰۵	درس هفتم: کاربردهای غیر استقلالی ۱ (کاربرد ابزاری عقل)
۱۰۶	کاربرد ابزاری عقل
۱۰۷	۱. کارکرد ابزاری تثبیت سند (حجت سنج)
۱۰۷	الف) اثبات شرع و شارع توسط عقل
۱۰۸	ب) نقش عقل در اثبات حجیت قطع و خبر واحد و
۱۱۰	۲. کارکرد ابزاری تفسیر (ظهور سنج)
۱۱۰	الف) تفسیر متن ادله ملفوظ
۱۱۲	ب) تعمیم یا تخصیص برخی ادله ملفوظ
۱۱۲	ج) مفهوم گرفتن از ادله ملفوظ
۱۱۳	د. برهان ساز
۱۱۴	۳. کارکرد زاری سند سنج
۱۱۴	۴. کارکرد ابزاری جان سنج در تعارض
۱۱۵	برهان‌های پراکنده
۱۱۷	درس هشتم: کاربردهای غیر استقلالی ۲ (کاربرد تریبیتی و کاربرد تریبیتی - تأمین عقل)
۱۱۷	کارکرد تریبیتی
۱۱۸	کارکرد تریبیتی - تأمین
۱۱۹	۱. چستی اباحه
۱۲۱	۲. حکم تریبیتی - تأمین عقل؛ موافقان و مخالفان
۱۲۲	تبیین نظریه احتیاط و حق الطاعة
۱۲۳	تبیین نظریه مشهور (قاعده قبح عقاب بلایان)
	بخش دوم: نقش عرف در استنباط احکام شرعی
۱۲۹	درس نهم: چستی عرف
۱۲۹	«عرف» در لغت
۱۳۱	«عرف» در اصطلاح
۱۳۴	بررسی سه معنای عرف
۱۳۴	۱. عرف به معنای مردم سیره‌مند
۱۳۴	۲. عرف به معنای مردم خردمند

۱۳۵	۳. عرف به معنای سیره و سلوک مستمر مردم در قول و فعل و ترک
۱۳۵	بازگشت سه معنای عرف به یک معنا
۱۳۶	کاوشی در مؤلفه‌های معنای عرف
۱۳۸	تفسیر نهایی عرف
۱۳۹	خاستگاه عرف
۱۳۹	تقسیمات عرف
۱۳۹	۱. عرف آشنای مسامحه‌گر و عرف آشنای دقیق
۱۴۰	۲. عرف ناآشناس و عرف غیرکارشناس
۱۴۱	۳. عرف مابرومی و عرف تطبیقی
۱۴۳	درس دهم: عرف و مفاهیم هم‌معنی
۱۴۳	عادت
۱۴۴	نسبت میان عرف و عادت
۱۴۵	اجماع
۱۴۶	نسبت بین اجماع و عرف
۱۴۶	قانون و نسبت آن با عرف
۱۴۷	بنای عقلا
۱۴۷	۱. مبادی بنای عقلا
۱۴۸	۲. بنای عقلا در قضایای ذاتی
۱۴۹	نقد دیدگاه محقق اصفهانی و مهدی حائری یزدی
۱۵۱	نتیجه نهایی
۱۵۱	۱. بنای عقلا بما هم عقلا
۱۵۲	۲. بنای عقلا لا بما هم عقلا
۱۵۲	نسبت میان عرف و بنای عقلا
۱۵۵	درس یازدهم: کاربرد استقلالی عرف (مبتاکاوی)
۱۵۵	کارکردشناسی عرف
۱۵۶	۱. منبع انگاری عرف برای شریعت
۱۶۰	۲. سند انگاری عرف برای دانش فقه

۱۶۱	مبانی بحث
۱۶۲	کدام عرف؟
۱۶۳	دیدگاه‌ها
۱۶۳	۱. دیدگاه مشهور شیعه (نفی سندیت عرف)
۱۶۳	۲. دیدگاه غیر مشهور در شیعه
۱۶۴	۳. دیدگاه اهل تسنن
۱۶۷	درس دوازدهم: کارکرد سندی عرف؛ نقل و نقد استدلال‌ها
۱۶۷	آیات قرآن کریم
۱۶۹	نقد اول: معنای کلمه عرف
۱۷۱	نقد دوم: اقتضای مکه بودن آیه
۱۷۱	نقد سوم: امر به معروف و نهی از منکر
۱۷۲	روایات
۱۷۲	۱. «ما رآه المسلمون حسنا فاعرفوه حسنا»
۱۷۲	نقد اول: تناسب روایت به پیامبر ﷺ
۱۷۴	نقد دوم: دلالت جمله بر سندیت عرف
۱۷۴	۲. «انتم أعلم بأمور دنياکم»
۱۷۶	عقل
۱۷۷	نقد دلیل عقل
۱۸۱	درس سیزدهم: کارکرد ابزاری عرف در فهم مفردات و ترکیب
۱۸۱	مفهوم‌شناسی
۱۸۲	دلیل مرجعیت عرف
۱۸۲	ورود شارع به حوزه معنادهی مفردات و ترکیبات
۱۸۳	تحلیل ورود شارع
۱۸۳	۱. روش تبعیدی و حصرگرا
۱۸۳	۲. روش عرفی‌انگار
۱۸۴	نمونه اول: تعریف کلمه مرض
۱۸۵	نمونه دوم: مکمل و موزون
۱۸۷	۳. داوری بین دو روش

گستره اعتبار تعریف شارع از مفردات	۱۸۸
مخالفت با این کارکرد عرف	۱۸۹
۱. رقیب سازی برای عرف با چند نقض نما	۱۸۹
۲. ادعای ناکارآمدی عرف	۱۹۱
الف) عدم تقابل عناصر شماری با ایکال به عرف	۱۹۲
ب) روش اثبات دخیل بودن یا دخیل نبودن هر عنصر	۱۹۲
درس چهاردهم: کارکرد عرف در فهم درون متنی مفردات و تطبیق مفاهیم عرفی بر مصادیق	۱۹۵
کارکرد عرف در فهم درون متنی مفردات	۱۹۵
گونه شناسی کاربرد عرف در فهم درون متنی مفردات	۱۹۷
الف) تنقیح مناط انقای خصوصیت و اولویت عرفی (گستراندن معنا)	۱۹۷
ب) تخصیص، تقييد در عدم انعقاد اطلاق (محدود دیدن معنا)	۱۹۹
ج) مناسبات بین حکم و موضوع	۲۰۱
د) عمل نکردن به دلایل دینی و فقهی	۲۰۲
مرجعیت عرف در تطبیق مفاهیم عرفی بر مصادیق	۲۰۳
گونه شناسی موضوعات احکام و مرجعیت عرف در تطبیق	۲۰۴
درس پانزدهم: کارکرد عرف در تنافی ادله و کارکرد های دیگر	۲۰۹
عرف و تعارض دو دلیل	۲۱۰
۱. عرف و تعارض مستقر (مرجعیت در تشخیص)	۲۱۰
۲. عرف و تعارض بدوی	۲۱۰
الف) مرجعیت در تشخیص تعارض	۲۱۰
ب) مرجعیت در جمع عرفی	۲۱۱
ج) عرف و تضیق ذاتی برخی ادله	۲۱۱
عرف و تنافی های دیگر	۲۱۳
کارکردهای دیگر عرف	۲۱۴
۱. مصداق سازی و مصداق زدایی عرف برای موضوعات و متعلقات ادله	۲۱۴
۲. عرف و قانون گذاری	۲۱۵
الف) کارکرد عرف در معاملات و نفی یک توهم	۲۱۵
ب) عرف و بایسته های حاکم بر بیان قانون	۲۱۶

۲۱۹	درس شانزدهم: موضوع شناسی؛ فقیه یا غیر فقیه؟
۲۱۹	موضوع، متعلق، مصداق و حکم
۲۲۱	ویژگی های موضوع و متعلق حکم
۲۲۲	گونه شناسی موضوع احکام شرعی
۲۲۵	۱. موضوعات مخترع شرع
۲۲۵	۲. موضوعات مستنبطه
۲۲۶	مصداق در حکم قضایی و ولایی و حکومتی
۲۲۷	مصداق های کلی اجتهاد بنیان
۲۲۸	مقایسه با مصداق تعدد محور
۲۳۱	کتابنامه
۲۳۱	منابع عربی
۲۳۸	منابع فارسی